

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI

VIII. Dizi - Sayı 10^a

TARİHTE TÜRKLER VE KÜRTLER SEMPOZYUMU

ANKARA: 09-10 OCAK 2014

SEMPOZYUMA SUNULAN BİLDİRİLER

I. Cilt

EDİTÖR

Prof. Dr. Orhan KILIÇ

SEMPOZYUM YÜRÜTME KURULU

Prof. Dr. Ahmet KANKAL

Prof. Dr. Ahmet CİHAN

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Mehmet Metin HÜLAGÜ

Prof. Dr. Ahmet KANKAL

Prof. Dr. Erol ÖZVAR

Prof. Dr. Ahmet CİHAN

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI

Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ

Prof. Dr. Altan ÇETİN

Prof. Dr. İlhan ERDEM

Prof. Dr. İhsan FAZLIOĞLU

Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU

Prof. Dr. Süleyman SEYDİ

Doç. Dr. Mehmet Ali KİREÇÇİ

Doç. Dr. İsmail AYDOĞAN

Yrd. Doç. Dr. Aytaç YILDIZ

TÜRK TARİH KURUMU

ANKARA 2014

İÇİNDEKİLER

Editör'den.....	V
Emevîler Döneminde Kürtler <i>Fatih ERKOÇOĞLU</i>	1
Anadolu Coğrafyasına Türkler ve Kürtler Ne Zaman Geldiler? <i>Mehmet SARAY</i>	15
Selçuklular ve Kürtler <i>Bekir BİÇER</i>	25
Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Kürtler (XI.-XIII. Yüzyıl) <i>Ahmet KÜTÜK</i>	59
Selçuklu-Mervânî İlişkilerinin Siyasal Çerçevesi Üzerine Notlar <i>Mustafa ALİCAN</i>	89
Akkoyunlu-Kürt İlişkileri <i>Seyfettin ERŞAHİN</i>	101
XVI. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Safevi Mücadelesi ve Kürtler <i>Bilgehan PAMUK</i>	125
İstimalet Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürd Politikası <i>Mehmet Ali ÜNAL</i>	141
Osmanlı İdaresinde Kürtlerin Statüsü <i>Bayram KODAMAN</i>	161
Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. Yüzyıllar) <i>Orhan KILIÇ</i>	167
Diyarbakır Eyaletinin İdarî Taksimatı ve 1848-1864/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlandırılması <i>İbrahim YILMAZÇELİK</i>	213
Dipnotlar	253

VIII

İstimalet Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürd Politikası

Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL

Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

OSMANLI İSTİMÂLET POLİTİKASININ ESASLARI

Osmanlı imparatorluğu birbirinden çok farklı çeşitli etnik grupları bünyesinde barındıran bir özelliğe sahip olduğu malumdur. Son derece geniş bir coğrafyaya yayılan imparatorluğun temel gayesi farklı din, etnik grup ve farklı milliyetlere mensup toplumları barış içerisinde bir arada tutabilmektir. Bunun için her toplumun ve her bölgenin özelliklerini dikkate alarak idarî bir yapı belirlemeye çalışılmıştır.

İstimâlet, Lugat'te «*meylettirme, cezbetme, gönül alma*» anlamlarına gelmektedir. Osmanlı kroniklerinde ise «*halkı ve özellikle gayri müslim tebaayı gözetme, onlara karşı hoşgörülü davranma, raiyetperverlik*» mânasında kullanılmıştır. Fethedilen yerlerin halkını Osmanlı idaresine ısındırmak için devlet, reâyâyâ iyi davranmaya, onları himaye etmeye, dış düşmanlara karşı can ve mal güvenliğini sağlamaya çalışmış ayrıca dinî konularda kendi âyin ve ritüellerini icra etmek konusunda geniş bir serbestiyet tanımıştır. Vergi hususunda tanınan kolaylıklar da Osmanlı istimâletinin başlıca unsurlarındandır. İstimâlet politikası *istimâlet hükmü, istimâletnâme* veya *istimâlet kâğıdı* gibi resmî yazılarla da belgelenir, böylece devletin tebaasına taahhüdü resmiyet kazanmış olurdu. Taahhüdün başında

Hıristiyan reayayı düşman saldırılarına, din ve mezhep farklılıklarından doğan türlü baskılara karşı korumak gelirdi¹.

Rumeli'deki fetihler sırasında uygulanan istimâlet siyasetinin Osmanlı fetihlerini kolaylaştırdığı gibi yüzyıllarca devlete karşı herhangi bir ayaklanmanın ortaya çıkmasını da önlemiştir. Balkan coğrafyasındaki dil, ırk ve inanç bakımından birbirinden farklı onlarca toplumun asırlarca bir arada barış içerisinde yaşamalarının sırrı da bu politikada yatmaktadır.

Osmanlı fetihlerinin kalıcılığı belirli safhalardan geçerek tedricî olarak sağlanırdı. Önce haraçgüzârlık devri başlar, bunu alışma dönemi takip eder, daha sonra halkın memnun olmadığı yerli hanedanın barışçı yollarla ortadan kaldırılmasına çalışılırdı. Ancak eski idarî uygulamalar bütünüyle ve âni bir şekilde kaldırılmazdı. Öncelikle Osmanlı sistemiyle hiç uyuşmayan angarya niteliğindeki ağır mükellefiyetler ve bazı ağır vergiler kaldırılırdı. Dinî kurumlar ve hiyerarşiler, sınıfların statüleri, idarî taksimat ve gelenekler korunur, tımar rejimine pek yabancı olmayan askerî zümreler Osmanlı tımar sistemine dâhil edilirdi. Böylece öteden beri Katolik baskısından, yerli beylerin ve voyvodaların tahakkümünden bıkan halk bu uygulamalar sayesinde Osmanlı tebaasıyla uyum sağlar ve Osmanlılık kavramı etrafında birleşirdi².

Osmanlıların bu uygulamalarını bazı yabancı tarihçiler, hoşgörü kavramı ile açıklamışlar ve Balkanlar'daki Türk fetihleri sonucunda Arnavutların Bizans ve Sırp baskısından kurtulduğuna, asimilasyonun engellendiğine, Sırp kilisesinin üstünlüğünün kırıldığına işaret etmişlerdir. Meselâ, Selânik'in 833 (1430) yılındaki fethine şahit olan bir rahip, Venedik işgali altındaki Selanik halkının Latin baskısından dolayı çektiği ıstırabı anlatmakta ve halkın Türkleri bir kurtarıcı gibi karşıladığı belirtmektedir. Rahip ayrıca, Selânik'in fethinin ardından II. Murad'ın şehrin ileri gelenlerinden esir düşenlerin fidyelerini bizzat ödediğini, insanî düşüncelerle şehrin imarı için teşebbüse geçtiğini, halka din konusunda tam bir serbestiyet tanıdığını, evlerin sahiplerine iadesi için emir verdiğini, daha önce Latin zulmünden kaçanları Selânik'e çağırdığını da ilâve etmektedir³. Benzeri durumlar Kıbrıs, Girit gibi adalarda

ve Rumeli'nin pek çok yerinde yaşandığı gibi Anadolu beyliklerinin Osmanlı topraklarına ilhakı sürecinde de benzeri politikaların takip edildiği görülür.

Osmanlılar, istimâlet siyasetini sadece fetihler sırasında değil yeni idarî yapı kurulduktan sonra da devam ettirmektedirler. Bunu, Macaristan'ın fethi ve daha sonra bir eyalet olarak Osmanlı idarî sistemi içerisine dâhil edilmesi ve burada tımar sisteminin yerleştirilmesi seyrinde görmek mümkündür. Osmanlı idaresi Macaristan'da herkese iş ve kazanç serbestliği tanımış, din ve dil farkı gözetilmeden halk iyi muamele ve himaye görmüştür. Türker'in Macaristan'a gelmesiyle çarşı ve pazarlarda mal bolluğu başladığı gibi, gıda maddesi üretenlerle giyim ve ev eşyası hazırlayan zanaatkârların sayısı artmıştır. Türkler yerli halkı Müslüman olmaya zorlamamışlar, o devirde başka hiçbir devlette görülemeyecek derecede yüksek bir anlayış ile başka dinden olanları aralarında görmeye ses çıkarmamışlar ve birlikte yaşamayı hoş görmüşlerdir⁴.

Esasen Osmanlı medeniyeti bir inanç ve ahlâk nizamıdır. Bu inanç ve ahlâk nizamının adı İslâmiyet'tir. Orta Asya'dan beri teşekkül eden töre, âdet ve gelenekler Osmanlı kültürü içerisinde mühim bir yer işgal eder. Ancak temelde kuvvetli bir iman olmadan tek başına kültür bir anlam ifade etmez. Bu mânâda Osmanlı Devleti, nizâm-ı âlem ülküsüne inanmış, ilâ-yı kelimetullah, yani Allah'ın şanının yücelmesi uğrunda kendi benliğini yok etmiş idealist insanlar tarafından kurulmuştur. İşte Osmanlı medeniyetinin temelinde yatan esas unsur, güçlü bir iman ve sağlam bir inanç ve ahlâk nizamıdır. Ahlâk anlayışının esası Hz. Peygamber'in güzel ahlâkıdır. Hz. Peygamber'in hareket, tavır, davranış ve sözleri her Müslüman için bir örnek teşkil etmiştir. Ayrıca İslâm inanç ve imanı sayesinde insanlar kendine güven duygusu kazanmış, İslâm dışındaki hiçbir unsura kıymet atfedilmemiştir.

Orta Asya'dan beri yaşayıp gelen gelenekler, fethedilen coğrafyada karşılaşılan unsurlar bu İslâmî pota içerisinde eriyerek Osmanlı kültürünü meydana getirmiştir. Muhakkak ki, bu kültürün içerisinde, imparatorluk coğrafyası içerisindeki toplumların her birinden bir unsur bulunmaktadır. Fakat bu unsurları kaynaştırıp,

imtizacı gerçekleştiren Osmanlıların kendine has karakter ve vasıflarıdır. Bu vasıfları *tesamüh* (hoşgörü), *tevazu* (alçakgönüllülük) ve *vakâr* (ağır başlılık) kavramlarıyla özetlenebilir⁵.

OSMANLILARIN DOĞU'YA YÖNELMELERİ

Osmanlıların Doğu Anadolu ile ilgilenmeleri *Yıldırım Bayezid* zamanına kadar uzanır. Ancak XVI. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı hâkimiyeti Fırat'ın doğusuna geçememişti. Bu yüzyılın başlarında Safevî hükümdarı Şah İsmail'in Doğu Anadolu'yu ele geçirip, yolladığı propagandacılarla Anadolu'nun çeşitli yörelerinde de Şiî isyanları çıkartması, Osmanlıları Doğu Anadolu ile daha yakından ilgilenmeye mecbur etti. Çünkü jeopolitik olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya sahip olmadan Orta ve Batı Anadolu'da devlet güvenliğinin sağlanması imkânsızdı. Hâlbuki Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı hâkimiyeti Safevîler'in sürekli tehdidi altında idi.

Öte yandan Osmanlı sistemi yerleşik hayata geçmiş halka dayanıyordu. Devlet ve toplum nizamını sağlayan kanunnâmeler ve sâir hukukî düzenlemelerde esas alınan unsur reâyâ ile şehir ve kasabalarda sanayi ve ticaretle uğraşan halk idi. Göçebeler için de muhtelif kanunnâmeler tertip edilmiş ve hukukî durumları belirlenmiş olmakla beraber devlet, esas itibariyle zirâatla meşgul olanları göçebelere karşı koruyordu. Kısacası Osmanlı, yerleşik hayata geçmiş, zirâat, sanayi ve ticaretle uğraşan toplumu temsil ediyordu.

Oysa Doğu Anadolu, İran, Irak ve Horasan'ı eline geçirmiş olan Safevîler, daha çok göçebe geleneklerine göre kurulmuştu ve göçebeliği temsil ediyordu. Nitekim Şah İsmail'in Şiî propagandacıları, Osmanlı hâkimiyeti altındaki göçebeliği devam ettiren Türkmenler arasında fikirlerini yayma imkânı bulabilmişlerdi. Çünkü konar-göçer zümreler, yerleşik düzeni temsil eden Osmanlı yönetimine karşı psikolojik olarak pek sıcak bakmıyor, bilakis Şah'ın şiirleri Alevî ozanlar tarafından türküler halinde bestelenerek söyleniyordu. Şiî propagandanın kesifliği sonucu Türkmenler grup grup İran'a gidiyorlardı. Gidemeyenler şahın ordusuna asker ve para

gönderiyorlardı. İran'a giden bu Türkmenlerin Safevî devletinin kuruluş ve gelişmesinde oynadıkları rol malumdur⁶.

Doğu Anadolu'nun stratejik durumunu ve Safevî tehlikesini ilk sezen Trabzon sancakbeyi Şehzade Selim olmuştu. O, bu durumla ilgili olarak merkezi otoriteyi ikaz etmişse de, zamanında gereken tedbir alınmadığından başarılı olunamamış ve Anadolu'da çıkan Şah Kulu isyanı güçlkle bastırılabilmişti.

Sultan Selim tahta geçer geçmez Safevî tehlikesini ortadan kaldırmak için derhal harekete geçti ve Çaldıranda Şah İsmail'i büyük bir bozguna uğrattı (1514). Ateşli silahlar bakımından üstün ve iyi eğitilmiş Osmanlı ordusu, büyük çoğunluğu atlı Türkmenlerden müteşekkil Şah İsmail'in ordusunu kolayca yenmişti⁷.

YURTLUK VE OCAKLIK SANCAKLAR

Çaldıran'dan sonra Güneydoğu Anadolu'nun ele geçirilmesi işini Yavuz Selim, Diyarbakir Beylerbeyisi *Bıyıklı Mehmet Paşa* ile İdris-i Bitlisî'ye bıraktı. İdris-i *Bitlisî*'nin basiretli politikaları sayesinde kısa zamanda Güneydoğu Anadolu Osmanlı hâkimiyetine girdi⁸.

Çaldıran zaferinden sonra, İdris-i Bitlisî ve Bıyıklı Mehmed Paşa'nın gayretleri ile Osmanlı hâkimiyetine kazandırılan Güneydoğu Anadolu'da⁹, yine onların çalışmaları ile Diyarbakir merkez olmak üzere Musûl, Diyar-ı Rabia, Muzar ve Bitlis'i de içine alan gayet geniş bir "*vilâyet*" teşkil edilmiştir¹⁰. Bölgenin idarî teşkilatının da doğrudan doğruya İdris-i Bitlisî ve Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bu hususta İdris-i Bitlisî'ye boş "*ahkâm kağıtları*" gönderilerek sancak tevcih edilen beylere yollanması istenmiştir. Bunların 22'si berât, 1'i beylerbeyi berâtı, 7'si istimaletnâme olmak üzere toplam 30 âdet olduğu anlaşılmaktadır¹¹.

1518 yılında Diyarbakir vilayetinde ilk tahrir tamamlanmış bulunuyordu¹². Bölgenin idarî statüsü diğer Osmanlı vilayetlerine göre biraz farklılık gösteriyordu. Klasik Osmanlı sancaklarının yanında *yurtluk-ocaklık* ve *hükûmet* denilen sancaklar ortaya çıkmıştı.

Hemen belirtelim ki, klasik Osmanlı sancaklarında da Osmanlı istimâlet politikası gereğince derhal *Kanun-ı Osmanî* uygulanmadı. Bir müddet daha Akoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın koyduğu kanunlar uygulanmaya devam etti¹³. Diyârbekir eyaletine tâbi *Harput, Mardin, Hasankeyf* vs gibi sancaklarda bu prensibe riayet edilerek derhal *kanun-ı Osmanî*'ye geçilmemiş, uzun yıllar hâkimiyet sürmüş olan *Uzun Hasan Bey*'in¹⁴ koyduğu vergi mevzuatı yerinde bırakılmış, sadece ziraatle uğraşan kesimin vergilendirilmesinde *Osmanlı* kanunları tatbik olunmuş, bac, *tamga* ve sair cihetlerde "*Hasan Padişah kanunları*" mer'i tutulmuştur¹⁵. Hasan Padişah kanunlarından kanun-ı Osmanî'ye dönülmesi Erzurum'da 1520'lerde, Diyârbekir eyaletinde ise 1540'tan sonra halkın talebi üzerine başlayacaktır¹⁶.

Yurtluk-ocaklık ve *hükûmet* sancaklar konusundaki idarî düzenlemenin fikir babası ve uygulayıcısı da İdris-i Bitlisî idi. Bitlisli nüfuzlu şeyhlerden Şeyh Hüsameddin'in oğlu olan İdris, daha *II. Bayezid* zamanında Osmanlı hizmetine girmiş büyük bir âlim ve tarihçi idi. *Yavuz Sultan Selim*, onun bölge hakkındaki ihtisasına ve nüfuzuna ve devlete olan sadakatine güvenerek geniş yetkiler tanımış ve tavsiyelerini harfiyen uygulamıştır. Hatta Çaldırandan dönerken Diyarbekir ve Mardin civarının fethinin gerekli olduğunu *Yavuz'a* telkin eden de o olmuştur. Çünkü bu havalinin halkı Sünnî idiler ve Şiî Safevîler'den nefret ediyorlardı. Bundan yararlanan İdris-i Bitlisî, bölgedeki mahalli hâkimlerin Osmanlı hâkimiyetine girerek Safevîler'e karşı mücadelede birleşmelerini sağlamıştı¹⁷.

Osmanlı idaresi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin fethinden sonra idari teşkilatlanmayı yaparken, bölgenin coğrafi özelliklerini, siyasi ve sosyal yapısını dikkate almıştır. Gerçekten de bölgede, belirtilen hususlardan dolayı imparatorluğun diğer saharındaki sancaklara göre farklı bir teşkilatlanmaya gidilmesi zaruri görünüyordu.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu, umumiyetle dağlık alanlarla kaplıdır. Yerleşim merkezleri, savunma amacına yönelik olarak kurulduğundan çok defa yerleşime son derece namüsait yerlerde bulunmaktadır. Bölgede kışları sert ve yazları kurak bir iklim

hüküm sürmektedir. Öte yandan etnik yapıda da homojenlik yoktur. Geçim kaynakları esas itibariyle tarım ve hayvancılıktır. Bazı merkezler, önemli ticaret yollarının üzerinde bulunduklarından ticari ve sınaî faaliyetlerden istifade imkânına sahip olmakla beraber, bunlar bölgenin bütünü göz önüne alındığında sosyal ve ekonomik hayatın içerisinde fazla bir ağırlık taşımamaktadır. *Yaylak* ve *kışlakların* çokluğu sebebiyle bölge, göçebe aşiretler için son derece elverişlidir. Bundan dolayı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun birçok yöresi kalabalık aşiretlerle meskûndur. Bu aşiretlerin çoğu, henüz yerleşik hayata geçmemiş, sürülerinin peşinde, *yaylak* ve *kışlaklar* arasında göçebe hayatı sürmektedirler. Aşiretler arasında sıkı bir dayanışma hâkimdir. Hatta yerleşik hayata geçenler arasında bile uzun müddet göçebelik dönemindekine benzer bir dayanışma ve hiyerarşinin hüküm sürdüğü bilinmektedir.

Bu özelliklerinden dolayı, Doğu ve Güneydoğu'da feodal bir yapı hâkimdi. Osmanlılardan önce yöreye hâkim olmuş olan *Safevîler*, *Akkoyunlular*, *Karakoyunlular* ve onlardan da öncekiler, tam bir merkezi otorite kurabilmiş değillerdi. Nitekim Osmanlı idaresi bölgeye teşmil edildiği zaman birçok yerde, aşiret otoritesine dayanan Kürd Beyleri feodal birer hâkim olarak yüzlerce yıldır merkezi otoriteden uzak, bir nevi muhtariyet içerisinde siyasi varlıklarını devam ettirmekte idiler.

Osmanlı idaresinin, imparatorluğun diğer kısımlarına nazaran Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da farklı bir teşkilat uygulamasına gitmesinin sebebi buydu. Yapılan düzenleme sonunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da üç tip sancak ortaya çıkmıştır. Bunlar, *Klâsik Osmanlı sancakları*, *Yurtluk-ocaklıklar* ve *Hükûmet sancakları*'dır¹⁸. Klâsik Osmanlı sancakları, *sancakbeyleri*'nin merkez tarafından, ümera arasında herhangi birinin tayin ve gerektiğinde azl edilebildiği sancaklar olup, imparatorluğun birçok yerinde görülen ve devletin her tarafta hâkim kılmak istediği sancak tipidir. Buralarda tahrir yapılır ve dolayısıyla tımar sistemi uygulanırdı.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bu tür sancaklar, feodal yapının zayıf olduğu, aristokratik oluşumların az görüldüğü ve az çok bir şehir hayatının geliştiği merkezler etrafında kurulmuştu. Fakat

siyasi ve sosyal yapıdaki değişmelere paralel olarak bu sancakların statülerinde de zaman zaman değişikliğe gidilebilmektedir¹⁹.

Yurtluk-ocaklık sancaklar ise, bölgenin fethi sırasında hizmet ve itaatlerinden dolayı eski sahiplerine tevcih edilmiş ve *sancakbeyliği* belli bir ailenin elinde bulunan sancaklardır. Bunlarda, *sancakbeyi*, umumiyetle ölünceye kadar görev yapmaktadır. Fakat bir kusuru veya suçu sabit görüldüğü takdirde yerine kardeşlerinden veya oğullarından biri atanabilmektedir. Bu sancaklarda, klâsik sancaklarda olduğu gibi tahrir yapılmakta ve tımarlı *sipâhi* bulunmaktadır. Ancak *sancakbeyliği*'ni elinde bulunduran ailenin üyelerine bazı imtiyazlı zeâmet ve tımarlar verildiği görülmektedir. Ayrıca *sancakbeyileri* kendilerine tahsis edilen hasları tasarruf etmekte ve sefer zamanında sancağı sipâhileriyle ve kendi "*kapu halkı*" ile beraber savaşa katılmaktadır.

Esasen *yurtluk-ocaklık* deyimini ve uygulaması sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya has yeni bir uygulama değildir. İmparatorluktaki birçok mansıp, *yurtluk-ocaklık* kapsamına girebilmektedir. Burada esas olan adı geçen mansıbın irs yoluyla intikal etmesidir. Hatta makam ve mevki sahiplerinden biri bir suçtan dolayı ölümle cezalandırılrsa dahi, *yurtluk-ocaklık* olarak tasarruf ettiği dirlik oğullarına verilebilmektedir. Bu gibi durumlarda şayet mansıp sahibinin çocuğu küçük ise, büyüünceye kadar kendisine bir vekil tayin edilmekte ve hakları korunmaktadır²⁰. Nitekim *Mazgird* sancağını *yurtluk-ocaklık* üzere tasarruf etmekte iken katledilen *Ferruhşad Bey*'in yerine *sancakbeyi* olarak ümeradan Erzurum Beylerbeyisi Arnavut Sinan Paşa'nın kardeşi *Kasım Bey* adlı birisi tayin edilince, *Pîr Hüseyin Bey*'in oğullarından *Pertek* sancağını aynı şekilde tasarruf etmekte olan *Rüstem Bey* itiraz etmiştir. *Rüstem Bey* itirazında, *Ferruhşad Bey*'in öldürülmesinin kendi hatası sonucu olduğunu, sancağın ise, daha önce verilen *taahhüdnâme* gereğince *Pîr Hüseyin Bey*'in oğullarından birisine verilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bu itirazı haklı bulan dîvân, *Mazgird*'i *Pîr Hüseyin Bey*'in oğullarından *Pilten Bey*'e *yurtluk-ocaklık* olarak tevcih etmiştir. *Mazgird* sancağının bir iki zeâmet dışında *Pîr Hüseyin Bey* oğullarına değil de, ümeradan birisine verilmesinin sebebi Osmanlı

bürokrasisinin merkeziyetçi karakteri ile alakalıdır. Ferruhşad Bey'in katledilmesi sonucunda ortaya çıkan belirsizlikten Osmanlı bürokrasisi istifade etmek istemiş ve Ferruhşad Bey'in katlini bir ceza olarak görüp Pîr Hüseyin Bey Oğullarına verilen imtiyazları kaldırmak teşebbüsünde bulunmuştur. Bu durum *yurtluk-ocaklık* ve *hükûmet* statüsündeki sancaklar için sık sık görülen bir husustur²¹.

Hükûmet sancaklar ise, aynı *yurtluk-ocaklıklar* gibi, fetih sırasındaki hizmet ve itaatlerinden dolayı eski sahiplerine tevcih edilmiş olan yerlerdir. Beylerinin ellerine "*sancakbeyiliği*"nin "*mülkiyet üzere*" tevcih edildiğini belirten bir *temliknâme* verilmiştir²². *Yurtluk-ocaklıklardan* farklı olarak bu sancaklarda tahrir yapılmamaktadır. Bu sebeple tımar ve ze'âmet de bulunmamaktadır. *Hükûmet* sancağın beyine "*hâkim*" denmekte ve yazışmalarda, "...*hâkimine hüküm ki*," şeklinde hitab edilmektedir. *Hâkim*, sefer zamanında kendisine bağlı aşiret kuvvetleri ve *kapu halkı* ile birlikte savaşa katılmaktadır.

Bu arada *yurtluk-ocaklık* ve *hükûmet* sancaklar arasında bazı protokol kaideleri bulunduğu ve belirli bir hiyerarşik düzen içerisinde hizmet gördükleri anlaşılmaktadır²³. Yine 21 Mayıs 1583/28 Rebiülâhîr 991 tarihli bir *Mühimme defteri* kaydına göre *Pertek sancakbeyi* Baysungur Bey *divân'a* mektup göndererek, "*sahib-i ocak olup ve kadîmden babası ve ammusi, Eğil beyinin üstünde kendi kolunda durup hizmet idegelmişlerdir diyü kendü dahi mîr-i müşârünileyhin üzerinde durmak için emr-i şerîf talep*" etmesi üzerine *Diyârbekir beylerbeyisine* durumu tahkik edip, "*kadîmden ne vechile dura gelmişler ise girü olı geldüğü üzere amel*" olunması emr edilmiştir²⁴. Bu durumda gerek *yurtluk ocaklık* ve gerekse *hükûmet* sancaklar arasında muayyen bir hiyerarşi ve protokol kaideleri olduğu ve bu sancakları tasarruf eden sancakbeyilerinin bu kurallara uyulması konusunda titizlik gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Öte yandan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bu sancakların yukarıda belirtilen bu statüleri sabit ve değişmez değildir. Siyasi şartlara göre, gerektiğinde değişikliğe gidilebilmektedir. Değişmeler, tahrir zamanlarında ve İran ile savaşın hüküm sürdüğü dönemlerde daha çok vuku bulmaktadır. Devlet, bazı sancakları klâsik sancak haline getirebildiği gibi, pratik bir takım sebeplerin zorlamasıyla

bazı sancaklara da bir takım imtiyazlar tanıyabilmektedir. Meselâ, XVII. yüzyılda *Sağman* ve *Mazgird* sancaklarının *sancakbeyileri* nin *re'âyâya zulm ettikleri* gerekçesiyle sancaklıktan çıkarıldıkları görülmektedir²⁵.

Bu noktadan hareketle, *yurtluk-ocaklık* veya *hükûmet* sancakların *Osmanlı* merkezi otoritesinin dışında, bir nevi muhtariyete sahip yerler olduklarını düşünmek hatalıdır²⁶. Bilakis, her iki sancak tipi için de *Osmanlı* merkezi otoritesinin sıkı bir kontrolü söz konusudur. Bu kontrol mekanizması *mâlî*, *adlî* ve *askerî* olmak üzere üç madde halinde mütalaa edilebilir.

Mâlî açıdan bakıldığında *hükûmet* sancağı tasarruf eden hâkimin klâsik sancakbeyilerinden farklı olarak her yıl merkez hazinesine muayyen bir meblağı yatırmak zorunda olduğu görülmektedir. *Yurtluk-ocaklıklar*'da ise sancak gelirinin bir kısmı yapılan tahrir sırasında zaten *havâss-ı hümayûn* adı altında merkeze alınmaktadır.

Adlî ve hukuki bakımdan her iki sancağın da klâsik sancaklardan farkı yoktur. Merkez tarafından atanan kadı, kazâî meselelerde tek söz sahibidir. Onun hükmü olmadan hiç bir infaz yapılamaz.

Askerî açıdan da her iki sancak muayyen yükümlülöklere sahiptir. *Hükûmet* sahipleri kendi *kapu halkı* ve aşiret kuvvetleriyle beraber emr edilen bütün seferlere katılırlar. *Yurtluk-ocaklık* sancaklardaki sancakbeyileri de aynı mükellefiyet içerisindeyler. Sebepsiz olarak sefere katılmamak azl edilmeyi gerektirirdi.

Daha da önemlisi, her iki sancakta da, merkez ordusundan bir garnizon bulunmasıdır. "*Mefrûzü'l-kalem ve maktû'ül-kıdem*" formülü tatbikatta, sadece, "*mefrûzü'l-kalem*" kısmı için geçerlidir. O da yalnızca *hükûmet* sancaklar için söz konusudur. Çünkü buralarda tahrir yapılmamaktadır. Bunun dışında "*ümerâ-i Osmaniyeden ve kul tâifesinden hiç bir ferd yokdur*"²⁷ tarzındaki kayıtlar da gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Bu konuda, sadece *Palu hükûmeti*'nde *Altı Bölük Halkı*'nın mevcudiyetini belirtmek yeterli delil teşkil eder kanaatindeyiz²⁸. Kapıkullarından müteşekkil garnizonların *hükûmet* sancaklara yerleşmesi, diğer sancaklarda olduğu gibi, muhtemelen 1560'lardan sonra gerçekleşmiş olmalıdır²⁹.

Osmanlı idaresinin 16. ve 17. yüzyıllar boyunca endişesi bölgeye yönelik Safevî tehdidi idi. Bu tehdidi Sünnî-Şafiî Kürd beylerinin desteğini alarak önleyebildi. Bölge halkı mezhep farkı dolayısıyla Şii Safevî idaresini benimsememişti. 16. Yüzyıl boyunca devam eden Osmanlı-İran çatışmalarında padişahlar Kürd beylerine gönderdikleri fermanlarda daima onların Sünnî-Şafiî mezhebine vurgu yapıyor ve *kızılbaş-ı bed-maaş* veya *kızılbaş-ı küfr-i fâş* gibi sıfatlarla andığı Safevîler'e karşı birlikte hareket etmek lazım geldiğini, atalarının da böyle yaptığını hatılatıyordu. 1533 tarihli Palu Bey'i Kara Cemşid Bey'e gönderilmiş Kanuni Sultan Süleyman'a ait ferman ile yine Palu beylerine Sultan I. Ahmed tarafından gönderilmiş olan fermanlar hemen hemen aynı mahiyettedir³⁰.

XVII. yüzyıl ortalarında bölgeyi gezen ve Kürd beylerinin sık sık misafiri olan Evliya Çelebi de Kürdlerin Şâfi mezhebine mensup oluşunu bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti için bir garanti görmektedir. Erzurum'dan Basra'ya varıncaya kadar olan yetmiş konak mesafedeki yeri Kürdistan olarak adlandırmakta, yüksek dağlarda (kûh-ı bülend) yaşayan altı bin adet Ekrâd aşiret ve kabilelerinin İran ile Osmanlı arasında bir "*sedd-i sedîd*" teşkil ettiğini aksi halde Acemlerin "*diyâr-ı Rûm*" yani Anadolu'yu istilâ etmelerinin kolay olduğunu belirtmektedir³¹.

Yukarıda belirtildiği üzere Osmanlı idarecileri zaman zaman Diyarbekir beylerbeyisi başta olmak üzere *yurtluk-ocaklık* ve *hükûmet* statüsü altındaki Kürd beylerinin idarî imtiyazlarını merkezî otorite için bir engel teşkil ettiği mülahazasıyla ortadan kaldırmak ve yerlerine Osmanlı ümerasından kimseleri tayin etmek için bazı teşebbüslerde bulunmuşlarsa da bu girişimler divan tarafından hüsnü kabul görmemiş ve idarî statünün değişmesine müsaade edilmemiştir.

Adı geçen sancaklara klâsik Osmanlı sancaklarına göre bir kısım idarî imtiyazların tanınmasının sebebi, bölgenin coğrafi, sosyal özellikleri ile o dönemdeki siyasî şartlar idi. Doğu ve Güneydoğu Anadolu arazi yapısının dağlık ve yaylacılığa elverişli oluşu sebebiyle ancak hayvancılıkla geçinen aşiretlerin yerleşim alanı idi. Güçlü ve kalabalık aşiretlere dayanan aşiret reisleri, feodal bir

yapı oluşturmışlardı. Bu yüzden Selçuklular, Timurlular, Safevîler gibi merkeziyetçi devletler bile mutlak olarak bölgeye hâkim olamamışlar, feodalleri ortadan kaldıramamışlardı. Her biri belli bir kaleyi merkez edinmiş ve onun çevresindeki aşiretlere dayanan beyler, siyasî şartların zaruri kıldığı hallerde bölgede kurulan güçlü devletlerin tâbiliğini kabul ederek varlıklarını devam ettirmişlerdi. Merkeziyetçi bir politika takip ederek Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu mutlak olarak kontrol altına almak mümkün değildi. Bu sebeple Osmanlı idaresi de, bu bölgedeki aşiret hayatının yaygın ve feodalitenin güçlü olduğu sancaklarda askerî, mâli ve adlî kontrolü sağladıktan sonra eski hâkimlerine idarî bir takım imtiyazlar tanımak yoluna gitti. Aksi türlü davranışın bölgedeki siyasî ve sosyal istikrarı bozacağı, bunun da devlet için bir sürü gâileye yol açacağı düşünülmüştü.

Şüphesiz bu politika, o dönemin şartlarında oldukça isabetli ve akılcı idi. Çünkü XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca İran, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu Osmanlı'dan koparmak için kıyasıya bir mücadele içerisindeydi. Zaman zaman bölgedeki aşiret reislerini ve sancak beylerini tahrik ederek kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Nitekim bir kısım beylerin siyasî şartlara göre, bazen Osmanlı bazen de Safevîler tarafına geçtiklerini biliyoruz.

Safevîler XVII. yılın ortalarına kadar, Osmanlı Devleti için bir tehdid unsuru olmaya devam etti. Bu sebeple Osmanlı idaresi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bölgenin Sünnî olan halkına ve feodal karakterli beylere dayanmıştı. Çoğunluğu Şafî olan Kürtler Safevîlerin Şiî mezhebini yayma politikasını benimsemediler. Bu yüzden Osmanlı padişahları İran seferine çıkarken Ekrâd beylerine *istimaletnâmeler* göndererek onları *Kızılbaşla cenge* çağırıyorlardı. İki devletin jeopolitik sebeplerden kaynaklanan mücadelesinde Sünnilik ve Şiîlik ideolojik bir kılıf idi. Meselâ Kanuni Sultan Süleyman, 1535'te İran seferine çıkmadan önce Veziriazam İbrabim Paşa sefere memur edildiği zaman Güneydoğu Anadolu'daki imtiyazlı sancak ve dirlik sahiplerine bir "*emr-i şerîf*" göndererek, onlara, babası Sultan Selim Han devrinde "*arz-ı ubudiyetle kızılbaş-ı küfr-i fâş ile cenk ü cidâl idüp envai yoldaşlıklarda ve hizmetlerde*"

bulundukları hatırlatmakta ve kendi “*eyyâm-ı hümayûnu*” nda da hizmet ve itaate devam etmelerini istemektedir. Kanuni devamla, yine “*Acem diyârına*” sefere niyet ettiğini bildirerek onları “*gazâ ve cihâd*” a davet etmektedir. Karşılığında ise halen tasarruf etmekte oldukları sancak ve dirliklerin yine “*yurtluk-ocaklık*” yoluyla kendilerine temlik edileceği müjdelenmektedir³².

Osmanlı idaresinin bölgede Ekrâd beylerinden başka dayandığı ikinci unsur Akkoyunlu beyleri idi. Her ne kadar Uzun Hasan’ın Otlukbeli mağlubiyetinden sonra başkentini Diyârbekir’den Tebriz’e taşıması bölgenin nüfus kompozisyonunda değişimler meydana getirmişse de yine de bazı Akkoyunlu teşekkülleri bölgede kalmışlardı. Nitekim Diyârbekir eyaletinde bazı Akkoyunlu kökenli beylere tımar ve zeametler verilmiş olması bunu göstermektedir³³. Mesela bunlardan Berriyecik (Kızıltepe) Sancakbeyi olan Tur Ali Bey, hayli yüksek gelire sahip zeamet tasarruf etmektedir. Tur Ali Bey’in sadece Harput’taki zeâmeti geliri 59 bin akçadır³⁴. Nitekim Osmanlı İdaresi Dulkadirli oymaklarını da İran’dan geri getirmek için bazı tedbirler almış ve 1535’teki Irakeyn seferine giderken Kanuni Sultan Süleyman Erzurum’a geldiğinde Dulkadirliilerden bazılarına sancak tevcih etmiştir³⁵.

Osmanlı idaresinin aşiretleri devlete sadakatini sağlamak için ürettiği bir siyasi tedbir de mîr-i aşiretlik uygulamasıdır. Bu uygulamaya göre bölgedeki bazı aşiret beylerine imtiyazlı tımarlar verilmiştir. Mîr-i aşiret sistemi Güneydoğu Anadolu’nun fethiyle ortaya çıkmıştır. Diyarbekir eyaletinin ilk tahriri olan 1518 tarihli mufassal tahrir defterinde bununla ilgili uygulamalara rastlanmaktadır³⁶. Ayn-ı Ali Efendi zeâmet statüsündeki bu tımarların sayısının 400 civarında olduğunu belirtmektedir³⁷. Mîr-i aşiretler aynı yurdruk-ocaklık sancaklar gibi babadan oğula geçmektedir. Oğul yoksa tımar, mîr-i aşiretin varislerinden birine intikal etmekte, başkasına verilememektedir. Aslında aşiret beyliği tamamen irsî değildir. Gerek aşiret kethüdası ve gerekse aşiret beyi aşiret içerisinde cesareti, mali kudreti ve doğruluğu ile tanınmış kimseler arasından seçim yoluyla işbaşına gelmektedir³⁸. Ancak başarılı ve aşiretin zabtına kadir şahsiyetlerin mîr-i aşiretliği irsen intikal ettirdikleri anlaşılmaktadır.

Nitekim yolsuzluğu ve aşîret zabtında adem-i iktidarı görülenlerin mîr-i aşîretliğinin elinden alınıp bir başkasına verildiği olmuştur. Osmanlı bürokrasinin mîr-i aşîret iken vefat edenlerin timarlarını teâmüle aykırı olarak “*ahar kimesnelere tevcih*” ettiği durumlarda müteveffa mîr-i aşîretin oğlu veya vârisi itiraz etmekte dîvân de onların lehine karar vermekte ve yapılan işlemi iptal etmektedir³⁹.

Mîr-i aşîretler sefer zamanında bağlı oldukları sancakbeyinin sancağı altında seferlere katılmak zorundadırlar. Sefere gelmedikleri takdirde diğer serbest dirliklerdeki gibi bir yıllık dirlik gelirlerine el konulduğu tahmin olunabilir⁴⁰.

Nitekim XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı devleti bu politikalarda başarılı oldu. Safevîler Doğu Anadolu’yu hiçbir zaman ele geçiremediler. 1639’daki *Kasr-ı Şirin* antlaşmasından sonra da İran, Osmanlı ile uğraşamadı. Bu durum karşısında Osmanlı yönetimi XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Doğu Anadolu’daki *yurtluk-ocaklık* ve *hükûmet* sancaklara tanınmış olan imtiyazları ortadan kaldırma yoluna gitti. Ancak XVIII. yüzyıldan Tanzimat’a kadar olan dönemde bütün eyaletler üzerindeki merkezi otorite zayıfladı. Âyân ve eşrâf denilen mahalli hâkimler işbaşına geldi. Devlet, âyânları taşra idarecileri olarak tanıdı. Bu çerçevede Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki feodal yapı da devam etti. Tanzimat’la beraber eyaletlerde merkezi otorite tekrar kuruldu. Modern ordunun kuruluşu bu konuda önemli rol oynadı. Fakat bu defa da başka problemler zuhur etti.

XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ’NİN KÜRTLERE BAKIŞI

16. yüzyıldan 19. yüzyıla Osmanlı imparatorluğunun etnik gruplara yaklaşımında temelde bir farklılık yoktur. Ancak modernleşme ile başlayan yeniden teşkilatlanma ve merkezileşme çalışmaları çerçevesinde klasik dönemde Kürd beylerine verilen idarî hakların sürdürülmesi düşünülemezdi. 1870’te kabul edilen Vilayet Nizamnâmesi ile mahalli beylerin idarî hakları ve nüfuzları kaldırılma yoluna gidildi. Ancak yurtluk-ocaklık ve hükûmet sahibi Kürd beylerinin imtiyazlarının kaldırılması bölgede bir otorite

boşluğu yaratmış, merkezi idare bu boşluğu derhal dolduramamıştır. Bu otorite boşluğunu Ermeniler değerlendirmişlerdir.

19. yüzyılda Balkanlarda milliyetçilik hareketleri ön plana çıkmış ve yeni bir sosyal kimlik edinen Hristiyan kavimleri arasında Osmanlı idaresine karşı sık sık ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bu ayaklanmalar genelde Avrupa devletleri ve Rusya tarafından yapılan tahrikler sonucu çıkarılmış ve Osmanlı devleti aleyhinde siyasi ve diplomatik planda kullanılmıştır.

XIX. yüzyılda İngiltere ve Rusya, Doğu Anadolu ile ilgilenmeye başladılar. İngiltere takip ettiği sömürgecilik siyaseti gereğince Fırat ve Dicle nehirlerinden gerekirse istifade etmek ve Orta-Doğuyu kontrol altına almak istiyordu. Nitekim yüzyılın sonlarına doğru Hindistan, Mısır ve Doğu Akdeniz'de tam kontrolü sağlamayı başardı.

Rusya ise XVIII. yüzyıl başlarında şekillenen ve sıcak denizlere inmek şeklinde formüle edilen genel siyaseti çerçevesinde güneye doğru yayılmasını sürdürdü. Nihayet 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonunda da Kars ve Ardahan civarını ele geçirerek Doğu Anadolu'ya adımını attı.

Her iki devlet de XIX yüzyılın sonlarına doğru Van, Diyarbakır, Erzurum, Sivas ve Musul gibi merkezlerde konsolosluklar açtılar. Ayrıca Hem Ruslar, hem de İngilizler, sömürgeciliğin keşif kolu olan oryantalist faaliyetlere de hız verdiler. Doğu Anadolu'nun tarihi, coğrafyası, sosyal ve ekonomik yapısı konusunda bir dizi ilmî araştırma başlatıldı.

Öte yandan bölgedeki Ermeni, Süryani, Nasturî vs. gibi Hristiyan ahaliyi hedef alan misyonerlik faaliyetlerine girişildi. Misyonerlik çalışmalarının yanında bu etnik zümreler arasında millî şuurun doğması yönünde de gayret gösterildi. Fransız ihtilalinden sonra ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri ile Osmanlı Avrupa'sındaki Hristiyan toplumlar, Batılıların da yardımıyla yavaş yavaş kendi devletlerini kurmuşlardı. Kendi devletini kuramayan tek Hristiyan unsur Ermeniler kalmıştı.

Emperyalizmin altın çağı olan XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti Doğu Anadolu'yu elde tutabilmek için pratik çareler aramaya

başladı. İlk akla gelen de imparatorluğun XVI. yüzyıldan beri uyguladığı siyasetin günün şartlarına uygun olarak güncellenmesi oldu. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Safevîler'e karşı bölge halkının Sünnî olmasına dayalı bir politika geliştirilmişti. Bu defa *Sultan II. Abdülhamid*, hilafet siyasetiyle doğrudan doğruya İslâmiyeti temel alan bir politika takip etmeye başladı. Çünkü bu defa bölgeye tehdit Hıristiyan unsurlardan geliyordu. Batılı devletlerce tahrik edilen Ermeniler, bir Ermenistan kurmak arzusunda idiler. Bu durum karşısında *Sultan Abdülhamid* bölgede nüfusça daha kalabalık olan Kürdler'i teşkilatlandırma yoluna gitti. *Hamidiye Alayları* adı altında milis kuvvetleri teşkil edildi ve İstanbul'da bir Aşiret Mektebi açıldı. Bu mektebe Kürd aşiret beylerinin çocukları alındı⁴¹. Böylece devlet psikolojik olarak Kürdlere sahip çıkarak onları hilafet ve saltanata bağlamak, sadakatlerini temin etmek istemişti.

Devletin o günkü şartlarda sosyal yapıyı değiştirme imkânı yoktu. Ayrıca bu politika imparatorluk yapısına uygundu. Osmanlı için temel ölçü din idi. Örf ve âdetler ile fethedilen bölgelerde karşılaşılan hukuk sistemleri de kabul edilmekle beraber devletin hukuki temelini İslâmiyet oluşturuyordu. Teb'a mensup olduğu dine göre cemâatler halinde teşkilatlanmıştı. Esas olarak da iki cemâat vardı: Cemâat-ı Müslümanân ve Cemâat-ı Gebrân. Cemâat-ı Yahudiyân, Çingeneyân, Voynungân vs. gibi cemâatler ikinci derecede öneme sahipti. Müslüman olanlar devlet memuru olabilirler ve orduya girebilirlerdi. Bunun dışındaki alanlarda her iki cemâat de sosyal ve ekonomik faaliyetlerde bulunabilirlerdi.

Ayrıca Osmanlı için bir insanın etnik kökeni de bir anlam ifade etmiyordu. Devlet kademesinde en üst derecelere gelmiş adamlarının bile etnik kökenlerine göre isimler aldıkları görülür. Meselâ, *Abaza Mehmed Paşa*, *Gürcü Mehmed Paşa*, *Rum Mahmud Paşa* gibi.

Osmanlılık ve Müslümanlık en geniş ve en dış çerçeve idi. Bu çerçeve içerisinde etnik kökenin bir imtiyazı yoktu. Teb'anın büyük kesimi için İslamiyet sosyal kimliğin esasını teşkil ediyordu. Gayrimüslimler için de mensup oldukları din sosyal kimliklerini tayin eden unsurdu.

Bu yapıyı sarsan, Fransız ihtilalinden sonra ortaya çıkan fikirler olmuştur. İhtilalin doğurduğu ve büyük ölçüde etnik esasa dayanan milliyetçilik anlayışı, en evvel Hristiyan teb'a arasında tesirini göstermiş ve dinin yanında sosyal ve ferdi kimliği tamamlayan en az din kadar önemli bir unsur haline gelmiştir. Artık Balkanlar'daki birçok Hristiyan gruplar kendilerini, Sırp, Bulgar, Yunan, Hırvat vs. olarak görmeye başlamışlardır.

Bu durum Müslümanlar arasında daha geç başlamıştır. Uzun süre, devletin sahibi olmak hissi, etnik kimlik arayışını geciktirmiştir. Ancak II. Meşrutiyet'ten sonra bu yöndeki gelişmeler hızlanmıştır.

Osmanlı kültür hayatı kozmopolit bir yapıya sahipti ve Osmanlı kültürü imparatorluk coğrafyası içerisinde yaşayan her unsurdan izler taşıyordu. Siyasî ve sosyal yapı da bu çerçevede şekillenmişti. Osmanlı kültürü saray ve konaklarda üretiliyor ve taşraya gönderilen idareciler vasıtasıyla veya İstanbul'a taşradan çeşitli vesilelerle gelip giden insanlar tarafından imparatorluğun dört bir tarafına yayılıyordu. Her etnik grup kendi dilini serbestçe konuşup yazmakla beraber Türkçe imparatorluk içerisinde ortak bir anlaşma dili idi. İstanbul Türkçesi kibar, nezaketli bir zümrenin diliydi ve İstanbul'a gelen herkes bu zümreye katılmak için bu nezaket ve zarafeti öğrenmek ve uyum sağlamak zarureti duyuyordu.

Osmanlı devrinde "*Türk*" kelimesi tam anlamıyla etnik bir kökeni ifade etmekten de uzaktı. Türkçe konuşan konar-göçerlere Türkmen, şehirdekilere ise Türk denilmiştir. Daha sonra şehirlilere *Osmanlı*, köylülere ise *Türk* denilmiştir⁴². Öyle ki Osmanlılardan Türk olarak bahseden daha çok Avrupalılardır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile ilgili olarak XVI. ve XVII. yüzyıllarda İran'ın oynadığı rolü XIX. yüzyılda İngiltere Rusya üstlenmişlerdi. Fakat bu defa şartlar Osmanlı'nın aleyhine idi. XVI. ve XVII. yüzyıllarda bölgeyle ilgili olarak devlete dışarıdan baskı yapılması, askerî, siyasî ve iktisadî bir takım tehditlerin olması düşünülemezdi. Bu konularda devlet hiçbir yere gebe değildi. Safevîler'in tertiplerine karşı da askerî yollarda çözüm aranır ve

mesele halledilmeye çalışılırdı. Kısacası devletin elini kolunu bağlayan bir şey yoktu.

Oysa XIX. yüzyılda devlet merkezi otoritenin güçlenmesi açısından daha elverişli bir konumda olmasına rağmen, olaylar karşısında askeri tedbirler almakta ve uygulanmakta sıkıntılarla karşı karşıya idi. Bölgedeki asayişsizliğe karşı yapılacak herhangi bir askeri tedip harekâtı bile Batılı devletlerin şiddetli reaksiyonlarına yol açıyordu. Böyle durumlarda İngiltere ve Rusya gibi devletlerin bölgedeki konsolosları yazdıkları raporlarıyla devletlerinin hükümete nota üstüne nota vermesini sağlıyorlardı.

Diğer taraftan Berlin Antlaşmasıyla Doğu Anadolu'da Ermeniler lehinde bir takım ıslahatlar yapılması konusunda bir madde konulması, Osmanlı Devletini siyasî platformda güç durumlara düşürüyordu. Bu maddenin tatbiki demek Doğu Anadolu'nun devletten koparılmasına zemin hazırlamak anlamına geliyordu. Emperyalist devletlerin bu konudaki bütün baskılarına rağmen *Sultan II. Abdülhamid* bu maddeyi tatbik etmedi.

Bölgede Ermenistan kurulması planlarından en çok rahatsız olanlar Kürdlerdi. Kürd nüfus Ermeniler'e nazaran bölgede çoğunlukta idi fakat Batılı devletlerin ve Rusya'nın desteğini almış olan Ermenilerin kendi devletlerini kurma talepleri karşısında Osmanlı idaresi nereye kadar direnebilirdi? Bu sebeple sultan II. Abdülhamid'in aşiret alayları projesi Kürdler tarafından hararetle desteklendi.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin gerek XVI. ve XVII. yüzyıllarda, gerekse XIX. yüzyılda takip ettiği siyasetin Doğu Anadolu'daki halkın çoğunluğuna dayanması bakımından oldukça gerçekçi ve akılcı olduğunu söyleyebiliriz. Doğu Anadolu coğrafi ve sosyal yapısı sebebiyle daima feodal bir karaktere sahip olmuştur. Bu yapıyı radikal tedbirlerle ortadan kaldırmaya çalışmak imkânsızdır. Etnik yapı konusunda da Osmanlı, imparatorluk esaslarına uygun ve gerçekçi bir yaklaşım ortaya koymuştur. Dolayısıyla takip edilen politikanın günün şartları ve devletin karakteri dikkate alındığı takdirde son derece tutarlı olduğunu belirtmek icap eder.

Osmanlıların yüzyıllarca birbirinden farklı etnik grupları bir arada barış içerisinde yaşatmalarının bir diğer önemli sebebi de imparatorluk içerisinde herhangi bir ayrımcılığa gidilmemesidir. Osmanlılarda sömürgecilik kültürü yoktur. Avrupa'da olduğu gibi bir anavatan ve onu besleyen sömürgeler anlayışı Osmanlıya uzaktır. Toplumların ve insanların istismar edilmesi İslâm inancına ters-tir. Asimilasyonun da Osmanlı zihniyetinde yeri yoktur. Bayrağın dalgalandığı her yer Osmanlı vatanıdır. Osmanlıların gerçekleştirmek istedikleri ideal barış ve adalet içerisinde bir dünyadır.